

Blandekonomin dilemma

Bacon och Eltis pekar på ett problem som är gemensamt för alla blandekonomier men ännu inte överallt framträtt lika tydligt som i England och kanske inte heller i framtiden blir lika dramatiskt som där. De från samhällsvetenskaplig synpunkt mest betydelsefulla sammanhangen kommer dock bort i deras framställning. Denna ger nämligen ett intryck av att ekonomisk-politiska misstag, som borde ha kunnat undvikas, bär största skulden till krisen. Problemen ligger djupare än så. Med anknytning till den svenska situationen och diskussionen skall här sammanfattas den syn på blandekonomiers dilemma och inflationens oundviklighet som jag sedan länge haft.¹ Redogörelsen kompletteras med några iakttagelser beträffande den faktiska utvecklingens inverkan på den svenska industrin.

Strukturella konflikter i blandekonomin

Tesen att den offentliga sektorn ökat alltför snabbt i förhållande till industrin, vars utveckling på olika sätt påverkats

ERIK DAHMÉN är professor i nationalekonomi vid Handelshögskolan i Stockholm och en av landets mest anlitade kommentatorer i samhällsekonomiska frågor. Hans vetenskapliga arbete har framför allt gällt industrialiseringsprocessens natur och drivkrafter samt under senare år miljövärdens ekonomi.

så att det till slut måste leda till den nu aktuella krisen, är riktig, låt vara att den behöver nyanseras för att bli mera allmängiltig. Den behöver självfallet inte återspegla en uppfattning att de offentliga tjänsterna är mindre värda att satsa på än näringslivets varu- och tjänsteproduktion utan kan grundas uteslutande på analys av det faktiska förloppet. Man får emellertid ett fruktbart grepp om det generella problemet först om man gör fullt klart för sig de mest grundläggande sammanhangen. Dessa kan sammanfattas i två huvudpunkter.

För det första: en bristande överensstämmelse mellan å ena sidan politiska beslut t ex just om den offentliga sektorns expansion — men också ifråga om inkomstfördelningen — och å andra sidan marknadskrafterna och de fria organisationerna, som regelmässigt och på olika sätt obstruerar mot de politiska beslutens skattekonsekvenser, ligger i blandekonomin natur.

Inkomsttagarna lyckas alltid med att höja penninginkomsterna för att åtminstone till en del kompensera skattehöjningarnas inverkan på köpkraften. Detta leder till inflationistiska kostnads- och prisstegringar, som i sin tur gör att pengarna ändå inte räcker till för att köpa så mycket som man tänkt sig. Detta bidrar till att ställa produktionsresurser till förfogande för den offentliga sektorn.

Det är alltså inte bara skatterna utan också inflationen som skapar ett ökat utrymme för denna sektor. Inkomsttagarna reagerar emellertid numera även mot

¹ Den utförligaste framställningen finns i Dahmén [1959]. Med anknytning till senare, bl a internationella, erfarenheter ges en summarisk översikt av problematiken i Dahmén [1973].

att på detta sätt få räkningen inte bara i form av skatter utan också i form av höjda levnadskostnader. De lyckas också höja penninginkomsterna, men därmed dessvärre även pris- och kostnadsnivån, ytterligare.

Innebörden av denna mekanism som arbetsgivarna av många anledningar visat sig oförmögna att bringa ur funktion kan sägas vara, att inkomsttagarna bedömer sin köpkraft "real" efter skatt och efter aktuell och väntad levnads-kostnadsstegring och rättar sina anspråk därefter tämligen oberoende av de logiska följderna av de politiska beslut som fattats. Att så sker i en blandekonomi är minst av allt förvånande.

För det andra: uppgiften att förhindra att den underliggande konflikten mellan besluten på de två av varandra oberoende planen på detta sätt medför inflation kan i längden inte klaras av en sådan ekonomisk politik som är förenlig med marknadskrafternas och organisationernas hitillsvarande frihet. Energisk och uthållig användning av sådana medel som anvisas av en teori, som i huvudsak tillkommit under intryck av helt andra samhällsförhållanden än de sedan ett par årtionden rådande, leder förr eller senare till någonting helt annat. Folkhushållet kommer att leva *under* sina tillgångar i den meningen att produktionen är mindre än den *skulle kunna* vara — to m med den för dagen givna kapaciteten — men samtidigt *över* sina tillgångar i en annan mening, nämligen så till vida som det efterfrågas, och ibland också förbrukas, mera än som *faktiskt* produceras.

Att en öppen kris i denna betydelse nu blivit svårast och mest iögonfallande i England beror ingalunda bara på en måhända sämre ekonomisk politik än på andra håll. Konturerna av ungefär samma kris kan ses i alla blandekonomier. I Sverige har dock de naturliga förutsättningarerna, tex ifråga om råvarutillgång och företagarverksamhetens inre kraft och yttre villkor hittills varit bättre än på många andra håll. Vidare har fackföreningsrörelsen varit bättre organiserad och skött. Den ekonomiska politiken har därför haft en mindre svår uppgift än tex i England när det gällt att, trots en mycket snabbt växande, skattefinansierad offentlig sektor, i det längsta undvika

mera elakartade obalanser än dem som en kronisk men någorlunda måttlig inflation är ett uttryck för. Det mesta talar dock för, att vi förr eller senare får akuta problem liknande Englands.

Kostnadsinflation och lönsamhetsförsämring

Framtidsperspektivet innehåller inte endast flera reglerande ingrepp, företagna bl a i inflationsbekämpande syfte i marknadskrafternas och organisationernas frihet utan också ett intressant kapitalbildningsproblem, vars lösning är en förutsättning för en fortsättningsvis tillfredsställande ekonomisk utveckling. Detta problems yttre manifestationer illustreras ganska väl av Bacon och Eltis för Englands del. Dess innebörd kan emellertid beskrivas mera generellt. Problemet har att göra dels med de vanliga ekonomisk-politiska medlens verkningar i en blandekonomi dels med vissa för de flesta industriländer tämligen gemensamma arbetsmarknadsförhållanden och politiska tendenser.

Innan industriländernas ekonomiska politik så småningom försökte sätta hårt mot hårt för att uppnå ekonomisk balans hade utvecklingen övervägande karaktär av sk efterfrågeinflation. Denna gav, i synnerhet under 1950-talet, då penningpolitiken mestadels var slapp, det enskilda näringslivet en fullt tillräcklig, ibland hög räntabilitet. Finansieringsmöjligheterna underlättades också av att långivarna inte i någon högre grad räknade med en fortgående inflation. Det var alltså av flera skäl lätt att upprätthålla en tillväxtfrämjande investeringsverksamhet.

När de vanliga ekonomisk-politiska medlen, ibland kompletterade med bl a prisregleringar, sedan så småningom sattes in för att motverka inflationen kom de negativa verkningar på investeringar och produktion tidigare och blev mera påtagliga än den dämpande effekten på det inflationistiska pris- och kostnads-trycket. Efterfrågan begränsades men de förut nämnda reaktionerna på skatte- och prishöjningarna kunde inte effektivt förhindras. Detta betydde en förskjutning av tyngdpunkten i inflationsmekanismen från efterfrågesidan till kostnads- sidan.

Till denna utveckling bidrog också andra faktorer. Arbetsstagarorganisationernas styrka, inte minst på tjänstemannasidan, har ju efter hand ökat. Detta har inte bara betytt, att kompensationskraven kunnat drivas hårdare än tidigare, dvs obstruktionen mot de politiska besluten får större kraft. Det har också skapat bättre förutsättningar för försök att höja låginkomsttagarnas löner mera än andra grupper. Dessa försök, som underlättats av att de fått betydande politiskt gehör, får också ses mot bakgrunden av att skattepolitiken av flera skäl visat sig begränsat ändamålsenlig även när det gäller att påverka inkomstfördelningen. Det bl a på dessa vägar efter hand ökade kostnadsinflationstrycket sammanföll i stort sett med att den internationella konkurrensen skärptes för företagen och förvandlade många säljarnas marknader till köparnas.

En av följderna av allt detta blev en långsiktig trend av sjunkande räntabilitet, ökad skuldsättning, minskad solvens och försämrade finansieringsmöjligheter i det enskilda näringslivet. Detta har bl a medfört, att en relativt ökad vikt blivit lagd vid arbetskraftsbesparande sk rationaliseringsinvesteringar. Nyföretagsbildningen har också minskat och fusioner för att minska behovet av arbetskraft i samband med en produktionsökning har blivit vanligare än förr. Vårt att uppmärksamma är vidare, att långgivarna, särskilt på de internationella kredit- och kapitalmarknaderna, som bl a svensk industri ju numera är mera beroende av än tidigare, börjat tröttna på att förlora så mycket på inflationen. De kräver därför mycket högre räntor än tidigare och är mindre villiga att lämna långa lån till fast ränta. Även på den kanten har man alltså börjat räkna i "reala" termer. Också detta försämrar industrins finansieringsförutsättningar och är bl a ägnat att förstärka de ovan nämnda tendenserna inom den industriella investeringsverksamheten liksom också att framtinga sammanslagningar till större företagsenheter.

Det enskilda näringslivets lönsamhet pressas alltså, utom vid tillfälliga återfall i reodlad efterfrågeinflation, samman från två håll på ett sätt som med stor sannolikhet försämrar utvecklingsmöjligheterna inom blandekonomin och

privatkapitalismens ram. Företagen tjäna numera mindre ofta, och förlorar oftare än förr, på inflationen. Skulder är bra att ha vid penningvärdeförsämring, om man tjänar pengar på tillgångssidan. Annars blir de i stället en svår belastning.

Vi kan se de omedelbara följderna av de krafter som varit i verksamhet, och som ju inte är ovälkomna från förhärskande politiska synpunkter, illustrerade bl a av aktiekursernas utveckling i industriländerna. Dessa har under de senaste tiotal åren, i slående men likväl alltför litet uppmärksammas kontrast till vad fallet var tidigare, inte hållit takten med penningvärdesförsämringen. Ett annat anmärkningsvärt drag sedan 1960-talets mitt är en betydligt ökad spridning kring den genomsnittliga kurs- och lönsamhetsutvecklingen — med många olönsamma företag, vilkas aktier sjunkit betydligt i värde. Detta har aktualiserat många nedläggningar och i åtskilliga branscher också lett till stor företagsdödighet. Därmed har i många fall statliga åtgärder, bl a subventioner i olika former, blivit mera aktuella än tidigare.

Alternativen för framtiden

Såvida inte en mera ingripande regleringshushållning snart införes, är det för det första mycket svårt att tänka sig, att man skall kunna få en fortsatt snabb expansion av den offentliga sektorn utan en betydande öppen inflation. Stora skattehöjningar, sådana som den senaste långtidsutredningen ställer i utsikt, kommer inte att klara uppgiften. Hur gärna än alla vill ha mera och bättre service inom olika vårdområden och andra delar av tjänstesektorn så är det naivt att tro, att det går att vidmakthålla ekonomisk balans genom att ta ut motsvarande skatter i den ena eller andra formen.

Det är naturligtvis dock inte förmågan utan viljan att betala räkningen som fattas. Talet om behovet av en "skattereform" är ägnat att vilseleda i den mån man vill få folk att tro, att några av de verkligt betydelsefulla problemen i samhällsekonomin ligger på det plan där sådana reformer kan ge någon lösning. Att en centralbank kan hindra en inflation från att accelerera

är både sant och intressant. Om inflationen kunde förklaras med hänvisning till rent ekonomiska sammanhang skulle detsamma kunna sägas om tesen att den kan hålla penningvärdet stabilt. Eftersom inflationen är inbyggd i blandekonomin såsom ekonomiskt och politiskt system är denna tes emellertid ointressant. Det är verklighetsfrämmande att tänka sig en centralbank som är så till den grad självständig att den hindrar detta system från att fungera i enlighet med sin egen natur.

Utesluten är vidare, av många skäl, förhärskande privatkapitalism av ungefär hittillsvarande slag. Kvar står som sannolikast olika former av kollektivkapitalism. En sådan passar för övrigt också bättre än denna privatkapitalism samman med en regleringshushållning med betydande inslag av statliga bidrag till kvarvarande privatägda företag, vilkas räntabilitet är, eller hotar att bli, alltför svag med tanke på sysselsättningen, investeringarna och handelsbalansen. Verkställande direktörer, ledande tekniker och andra i företagen får, i motsats till vad folk nog vanligen föreställer sig, i samband härmed en starkt ställ-

ning jämfört med den de i allmänhet hittills haft i förhållande till sina styrelser och aktieägare. I all synnerhet blir detta fallet i den mån inte aktierna är börsnoterade.

Utan att ta ställning till frågan om följderna på sikt, ekonomiskt och politiskt, av en utvidgad regleringshushållning i förening med kollektivkapitalism kan man säga följande: En fara ligger i att den hittillsvarande blandekonomin och privatkapitalismen, som ju onekligen med alla sina avigsidor under lång tid burit upp snabba ekonomiska och sociala framsteg, lämnar arenan innan det ännu finns psykologiska, politiska och, inte minst, personella och organisatoriskt-tekniska förutsättningar för väl funktionsdugliga, alternativa system. Den aktuella engelska krisen exemplifierar i viss mån denna fara.

Referenser

- Dahmén, E., [1959], *Kapitalbildningsproblemet*, Industriens Utredningsinstitut, Stockholm
— [1973], "Inflation: Economics or Politics?", *National Westminster Bank Quartely Review*, november